

ПРЕГЛЕД/ОБЗОРИ И РЕЦЕНЗИИ/SURVEY AND BOOK REVIEWS

Красимира Костова (София, България)

ЕКАТЕРИНА ДОГРАМАДЖИЕВА НА 60 ГОДИНИ

Д-р Екатерина Дограмаджиева със своето научно творчество се нарежда сред изтъкнатите учени езиковеди-медиевисти, чиито трудове представят нов етап в развитието на старобългарския синтаксис, теорията на старобългарския книжовен език, текстологията на старобългарските оригинални и преводни съчинения, в неразработената област на старобългарската хеортология и с изследвания на отделни проблеми от развоја на българския език от синтетизъм към аналитизъм. Като ценен принос в областта на старобългаристиката могат да се посочат и изданията на Банишкото евангелие (в съавторство с Б. Райков), словоуказателя към „Сказание за буквите“ (в съавторство с А. Джамбеука-Коссова) и подготвяния съвместно с О. Князевска за печат старобългарски ламетник Савина книга със староруските допълнения, снабден със словоуказатели на старобългарските и гръцките словоформи.

Д-р Е. Дограмаджиева е родена на 7. XI. 1933 г. в гр. Враца. Произхожда от семейство на интелектуалци. Завършва специалността българска филология в Софийския университет „Св. Климент Охридски“ през 1957 г. Филологическата си подготовка получава при видните български учени акад. Вл. Георгиев, акад. П. Динев, чл.-кор. К. Мирчев, чл.-кор. Л. Андрейчин и др. Кандидатска дисертация защитава през 1968 г., а докторат — през 1983 г. От 1961 г. д-р Е. Дограмаджиева работи в Института за български език при БАН. През 1976 г. се хабилитира като ст. н. с. II ст., а през 1986 г. — като ст. н. с. I ст. В периода 1975—1982 г. чете лекции по старобългарски език в Софийския университет. През 1978, 1980, 1982 г. е била заместник-директор на международния Колоквиум по старобългаристика. В продължение на 14 години работи като научен секретар на Института за български език, а в периода 1992—

1993 г. е била научен секретар на БАН. Член е на Специализирания научен съвет по езикознание, на Научния съвет на Института за български език, на Научния съвет на Кирило-Методиевския научен център, на международната Библийска комисия при Международния комитет на славистите, на Съюза на учените в България. През 1981 г. е наградена с юбилеен медал „1300 години България“, а през 1983 г. — с орден „Св. Кирил и Методий“ II степен.

Като творческа равностметка на 60-годишния юбилей на д-р Е. Дограмаджиева могат да бъдат посочени 2 монографии, 3 книги в съавторство, 3 студии, над 60 научни статии, около 50 участия в международни конгреси, конференции, симпозиуми, сесии, колоквиуми, семинари и др., 3 учебника за средните училища, освен това рецензии, отзиви, научнопопулярни трудове и др.

Като изключителен принос в областта на старобългарския синтаксис могат да се възхвалят обобщителните трудове на д-р Е. Дограмаджиева върху сложните съчинени изречения и подчинените обстоятелствени изречения в старобългарския книжовен език, представени в строга класификационна система с прецизен научен апарат на основата на цялостно ексерпциран езиков материал — в първия случай от Супрасълския сборник, а във втория — от 18 старобългарски ламетника, от старобългарската епиграфика, както и от късни преписи на оригинални и преводни съчинения от старобългарската епоха. Всеобхватността на изследванията и цялостното представяне на езиковите проблеми дават възможност на д-р Е. Дограмаджиева да посочи редица неописани случаи, да задълбочи и разшири трактовката на синтактичните явления, да представи по нов начин старобългарско-гръцките и гръцко-старобългарските отношения при съюзните средства, с което да даде

точна преценка на степента на влияние на гръцкия синтаксис и гръцката съюзна система върху старобългарския език. Основните изводи за съществуването на добре развита система на съюзните средства в старобългарски, която съответствува на гръцката съюзна система и е сродна на съюзните системи в другите индоевропейски езици, се основават на задълбочен анализ на старобългарско-гръцките съюзни съответствия, от които е видно, че в повечето случаи един старобългарски съюз превежда по няколко гръцки съюза и влияние на гръцкия синтаксис се открива само на отделни места, където отсъства съответен съюз в старобългарски, който обаче не се заема пряко от гръцки, а се създава на основата на съществуващата в старобългарския език съюзна система. Уточняват се принципите на старобългарската преводаческа техника на базата на старобългарските съюзни средства, като се достига до извода, че старобългарските книжовници винаги търсят най-правилни и точно отразяващи съдържанието преводачески решения. В някои случаи се открива дори съществуването на по-диференцирана съюзна система в старобългарски в сравнение с гръцки, което показва добро познаване на гръцкия и старобългарския език от страна на старобългарските писатели и преводачи.

В монографията „Структура на старобългарското сложно съчинено изречение“ (1968) д-р Е. Дограмаджиева достига до извода, че в старобългарския книжовен език съществуват 7 типа сложни съчинени изречения: съединителни (конюлативни), противопоставителни, разделителни (дизюнктивни), мотивиращи (експликативни), пояснителни, заключителни (конклузивни) и следствени (консекутивни). Приносът на д-р Дограмаджиева в разглеждания труд се разкрива на няколко нива: в обобщителния характер на представяния материал, обхващащ цялостно Супрастълския сборник, в детайлното разработване на проблемите с много уточняващи факти, нови констатации и изводи, в задълбоченото разглеждане на гръцко-българските езикови взаимоотношения и преводаческите решения на старобългарските книжовници, които представляват една неразработена област в старобългарския синтаксис. Д-р Е. Дограмаджиева на основата на всеобхватен анализ дава възможност да се проследи влиянието на гръцката съюзна система върху старобългарската и да се достигне до заключението, че въпросът за влиянието на гръцкия език върху старобългарския не бива да се абсолютизира и преувеличава, тъй като в старобългарския език всеки старобългарски съюз превежда по няколко гръцки съюза и отсъства механично съответствие между старобългарските и гръцките съюза.

Монографичният труд „Обстоятелствените изречения в книжовния старобългарски език“ (1984), защитен и като докторска дисертация, обобщено представя следните видове подчинени обстоятелствени изречения в старобългарски: за място, за време, за начин, за количество, за причина, за следствие, за цел, за условие, за отстъпване. На основата на цялостно експертиран материал от старобългарските наметници и от голям брой старобългарски текстове, занаятни в по-късни преписи, д-р Е. Дограмаджиева разглежда редица нови, неописани в старобългарските граматични факти, като проследява диалектните и хронологичните пластове в разволя на съюзната система. Всеобхватността на материала дава възможност на д-р Дограмаджиева да представи единични засвидетелствувани в старобългарски случаи, които получават по-широко разпространение в по-късните периоди от историята на българския език. Откриват се и примери на предаване на гръцки конструкции с подчинени изречения в старобългарски, което потвърждава творческото отношение на старобългарските книжовници към превеждания гръцки текст и отсъствието на механично предаване на гръцки съюзни средства и конструкции в старобългарски. Установени са дублетни форми и хронологични пластове, които са диалектно и хронологически ограничени и са свързани с книжовни центрове, които включват елементи на говоримата реч в книжовната практика. По такъв начин д-р Дограмаджиева разширява обхвата на своето изследване с текстологична проблематика и проблематика, която засяга важни неразработени въпроси от теорията на книжовните езици, функционалните им характеристики и особеностите на книжовните средища с оглед на взаимодействието книжовен / говорим език и диалект. Д-р Е. Дограмаджиева представя по принципно нов начин сложните проблеми на старобългарския синтаксис на основата на многобройни примери в прецизни и изчерпателни класификации, с прецизен научен апарат, със собствено виждане и трактовка на разработваните проблеми, от които личи голямото умение на учения медиевист да обобщава и да изследва със собствени критерии неизучените въпроси на старобългарската граматика. Според д-р Е. Дограмаджиева гръцко влияние се проявява в случаите, при които в старобългарски няма съответствие за някое гръцко съюзно средство, което и се използва за модел при създаването на ново старобългарско съюзно средство, в старобългарските наметници не се открива нито веднъж пряко заимстване на гръцки съюза, при превода на някои подчинени обстоятелствени изречения за начин от гръцки всинаги се осъществява формален паралелизъм и структурно тъж.

дество между изходния и преведения текст. Всеки от двата езика в хода на езиковия си развой е създал своя съюзна система, поради което може да се говори за наличие на съответствие в употребата на съюзните средства в гръцкия и старобългарския език, но не и за пряко влияние на гръцката съюзна система върху формирането на старобългарската съюзна система.

В студията „Съюзните сравнителни конструкции в старобългарски“ (Известия на Института за български език, Кн. XXII, 1973, 21—71) д-р Е. Дограмаджиева дава принципино нов анализ на сравнителните конструкции не само в старобългарския език, но и в някои други индоевропейски езици. Състоящата се от съюзна дума и неспредикативна единица сравнителна конструкция е разглеждана като подчинено елиптично изречение със силно редуширана предикативна стойност, като контекстуалната елипса на сказуемото се обуславя от закона за езиковата икономия — избягва се дублирането на езикови елементи. По отношение на старобългарския език именните форми от сравнителната конструкция, които не могат да бъдат обяснени от гледна точка на сказуемото в главното изречение, се тълкуват правилно при отнасянето им към елиптичното сказуемо в подчиненото изречение. Д-р Е. Дограмаджиева достига до извода, че старобългарските сравнителни съюзи са превеждали различни гръцки съюзи и не може да се открие пряко въздействие на гръцката сравнителна конструкция върху старобългарската. Студията „Съюзна функция на относителните и въпросителните наречия за място в старобългарския език“ (Константин-Кирил Философ, 1971, 165—183) представя принос в изучаването на старобългарската съюзна система, като се достига до извода, че относителните наречия за място въвеждат обстоятелствени и определителни подчинени изречения, а въпросителните наречия за място — допълнителни, сказуемоопределителни, обстоятелствени и определителни подчинени изречения. Според д-р Е. Дограмаджиева още през старобългарския период започва изместването на релативите с анафоричен произход от въпросителните местоименни елементи. Студията „Преводачески похвати при предаване на съюзните средства в Зографското евангелие“ (Втори международен конгрес по българистика. Доклади. Т. 21, 1989, 93—117) анализира преводаческите решения при предаването на гръцките съюзи и съюзни средства в Зографското евангелие, като се достига до извода, че гръцката съюзна система е спомогнала да се доразвие, допълни и стабилизира системата на старобългарските съюзни средства.

Д-р Е. Дограмаджиева е съавтор и съредактор и на колективното издание на

„Граматика на старобългарския език“ (1991), в което за първи път се разглеждат така подробно, детайлно и с оглед на най-новите достижения в изследването на старобългарския синтаксис проблемите на съюзите и съюзните думи, сложното съчилено и сложното съставно изречение, както и второстепенните части на изречението. Висока оценка заслужават и принципино новите постановки на въпросите на старобългарския синтаксис — плод на дългогодишни проучвания с нови творчески решения и обяснения. Убедително, с подбран езиков материал, със строга последователност са представени разделите за съчинителните и подчинителните съюзи, за типовете подчинение и др.

Не може да не се отбележи и изданието на Банишкото евангелие, среднобългарски паметник от XIII в., снабдено с подробно палеографско и езиково описание, отговарящо на нормите и изискванията на съвременната еднородна практика (в съавторство с Б. Райков), както и подготвяното издание на изключително ценния старобългарски преславски ръкопис Савина книга, което ще включва и староруските допълнения (в съавторство с О. Князевска). Д-р Е. Дограмаджиева е автор и на словоуказателя към критичното издание на съчинението на Черноризец Храбър „За буквите“ (Черноризец Храбър. О писменехъ. Критично издание, изготвила Алада Джамбелука-Косова. Словоуказател, изготвила Ек. Дограмаджиева, 1980).

Отделни важни проблеми на старобългарския и съвременния български синтаксис д-р Е. Дограмаджиева разглежда и в статиите: „Значение и функции на съюза и в старобългарския език“ (1967), „Синтактична служба на старобългарските свъръчи и ркъши и техният по-късен развой“ (1968), „Система на старобългарските локални съюзни наречия“ (1970), „Определителните изречения с темпорална семантика в старобългарски“ (1972), „Модални релативни изречения в старобългарски“ (1973), „Синтактична характеристика на съчетанията от типа „който и да“ в съвременния български език“ (1974), „Градуалните количествени изречения в старобългарски“ (1975), „Обстоятелствените изречения в Синайския евхологий“ (1977), „Към въпроса за структурата на обстоятелствените изречения в старобългарски език“ (1978), „Към проучването на семантичната структура на подчиненото причинно изречение в старобългарски език“ (1978), „Преводачески похвати при предаването на съюзните средства в Синайския патерик“ (1978), „Функционална роля на структурните елементи в старобългарското темпорално изречение“ (1979), „Въпроси на книжовната теория и практика у Йоан Екзарх (с материал от съюзната система на

„Шестоднева“ (1980), „Вариативността на съюзните средства в Супрасълския сборник“ (1980), „Към въпроса за дублетността в книжовния старобългарски език (върху материал от съюзната система)“ (1980), „За степента на гръцкото влияние върху старобългарския синтаксис“ (1985), „Преводачески похвати при предаване на съюзните средства в Силайския псалтир“ (1985) и много други, включително и на старословенския синтаксис — „Съюзните средства във Фрайзингските паметници“ (1989). Особено място е отделено на съюзните средства, въведени от книжовниците на Преславската книжовна школа. Благодарение на очертанятия инвентар от съюзни средства, използвани от преславските писатели, се уточняват някои преславски текстове или части от ръкописи, възходящи към Преславската книжовна школа. Д-р Е. Дограмаджиева разработва проблеми и на старобългарската глаголна система — „Към въпроса за *praesens historicum* в старобългарски език“ (1966), „Книжовната норма при аористните дублети в старобългарските паметници“ (1982); на ставите, функциите, разпространението и дефинирането на старобългарския книжовен език — „Своеобразие етапов книжного старобългарского языка“ (1981), „Die Verbreitung der altbulgarischen Schriftsprache“ (1981), „Об етапах в развитии книжного древнеболгарского (т. наз. старославянского языка)“ (1981), „Разпространение на книжовния старобългарски език в българска езикова среда“ (1982), „За съотношението между говорима реч и книжовен език в славянските езици през IX—XI век“ (1983), „Обществени функции на старобългарския книжовен език“ (1983), „Новая гипотеза об этнической принадлежности древнеболгарского (старославянского, староцерковнославянского) языка“ (1988) и др.; дефинира понятието „старо-

български паметник“ — „Проблеми понятия „древнеболгарские памятники“ (1988); изследва проблеми на историческата граматика на българския език — „Ранен случай на граматикализация на предлога на в старобългарската писменост“ (1971), „Членни форми в Баишкото евангелие, среднобългарски паметник от края на XIII век“ (1973), „Отражение распада склонения в Баишском евангелии“ (1982), като застъпва становището, че разпадането на склонителната система е започнало още в старобългарската епоха. Особен интерес предизвикват статиите върху особеностите на календара на старобългарските паметници, например в Савината книга, както и употребата на Амониевите глави в някои старобългарски ръкописи — „Две характеризиращи черти в Месецоослова на Савина книга“ (1991), „Неточности и опсски в календаре Савинной книги“ (1991), „Отклонения в употребата на Амониевите глави в ранните славянски евангелски ръкописи“ (1991), „Лексикално вариране в насловите на четивата в ранните славянски евангелски ръкописи (XI—XIII в.)“ (1992) и др., като изследванията в областта на Месецоослова на ранните евангелски славянски ръкописи представят извънредно сложна и неразработена проблематика, на която предстои да заеме полагащото ѝ се място в старобългаристичната наука.

Д-р Е. Дограмаджиева се отличава не само със завидна ерудцията в областта на старобългаристиката и славянското езикознание, но и с разностранни интереси, надхвърлящи рамките на филологията и езикознанието, и с новаторски дух, който се проявява както в собствените ѝ търсения, така и при работата ѝ с нейните ученици и аспиранти. Да пожелаем здраве, творческо дълголетие и нови плодотворни юбилеи на д-р Е. Дограмаджиева!